

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

AL-BUKHARI

Scientific journal

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

ISSN: 3030-3273

AL-BUKHARI

Scientific journal

ORIENTAL
UNIVERSITETI

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

(To'rtinchi son)

Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qaroriga muvofiq tarix va filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Toshkent – 2025

Bosh muharrir:

Farhod Maksudov, tarix fanlari doktori (DSc)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Malika Nasirova, filologiya fanlari nomzodi, professor

Mas’ul muharrir:

Govhar Rahmatova, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

“Al-Buxoriy”

ilmiy jurnalining tahrir hay’ati:

1. Azamat Ziyov t.f.d., akademik, professor – tahrir hay’ati a’zosi;
2. Zohidjon Islomov f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
3. Shorustam Shomusarov f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
4. Durdona Lutfullayeva f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
5. Komiljon Rahimov t.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
6. Shamsiddin Kamoliddinov t.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
7. Xolida Alimova f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
8. Aftondil Erkinov f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
9. Albert Burxanov t.f.d., akademik (Tatariston) – tahrir hay’ati a’zosi;
10. Samal Tuleubaeva f.f.d., professor (Qozog‘iston) – tahrir hay’ati a’zosi;
11. Sayfullo Mullodjanov t.f.d., professor (Tojikiston) – tahrir hay’ati a’zosi;
12. Zilola Xudoyberganova f.f.d., professor (Turkiya) – tahrir hay’ati a’zosi;
13. Akram Habibullayev t.f.d., professor (AQSh) – tahrir hay’ati a’zosi;
14. Ashirbek Mo‘minov t.f.d., dotsent (Qozog‘iston) – tahrir hay’ati a’zosi;
15. Murtazo Saidumarov f.f.n., professor (Saudiya Arabistoni) – tahrir hay’ati a’zosi.

MUNDARIJA

FILOLOGIYA

Axmedova Dilfuza Rafukjanovna, Azimbayeva Nargiza To‘xtamuradovna Komparativlik vositalarining fors va o‘zbek tillarida ifodalanishi hamda ularning madaniy va ijtimoiy-lingvistik talqinlari	4
Salimova Zebo Rustam qizi Turk tilida fitomorf birliklarning lingvokulturologik talqini	21
Boboyeva Madina Xaydarovna So‘z birikmasining ko‘p funksiyalilik xususiyati	29
Raxmatova Bahora Ibodulla qizi Huquqiy matnlarning kommunikativ tuzilmasida assertiv va direktiv aklarning ahamiyati.....	39
Nizamova Salomat Usmanovna Family va kinship qarindoshlik atamaları diaxronik tadqiqot predmeti sifatida	49
Yakubova Feruza Rashidovna “Nuzhau-t-tarf fi i’lmi-s-sarf” asarining qo‘lyozma va toshbosma nusxalari	57
Raxmatullayev Nodir Nuritdinovich Maliho tazkirasida XVII asr Movarounnahrda madaniy, ilmiy va adabiy hayotning rivoji.....	67

TARIX

Ismatullayev Farxodjon Odiljonovich O‘zbekiston – Yevropa ittifoqi munosabatlarining mahalliy tarixshunoslikda tadqiq etilishi: tendensiyalar va yondashuvlar.....	81
Пасилов Баходир Абдуллаевич Этносы и этнополитические процессы в туркестане в 1917-1924 гг.	91
Хо‘jaxonov Ismoiljon Mansurovich “O‘zbek” nomining kelib chiqishi haqida ba’zi ma’lumotlar	103
Kamolov Jahongir Mamasidiqovich Eftaliylarda davlat mafkurasi, huquq va mudofaa tizimi	110
Ismatullayeva Zebo Shukurjanovna O‘zbekiston va Germaniya o‘rtasidagi tibbiy va ekologik hamkorlikning rivojlanish tendensiyalari	121
Norbekov Suhrob Farxod o‘g‘li Sharqiy slavyan diasporasi ayollarining turkiston mintaqasidagi ijtimoiy-siyosiy faolligi (1918-1924)	130
Xudayberdiyev Farrux Amankeldiyevich Amir Temur va Yevropa davlatlari o‘rtasidagi diplomatik munosabatlar	141
Rajabov Jo‘rabek Muzaffar o‘g‘li Shayboniylar davrida Dashti Qipchoq o‘zbeklarining migratsiyasi	148

**HUQUQIY MATNLARNING KOMMUNIKATIV TUZILMASIDA
ASSERTIV VA DIREKTIV AKTLARNING AHAMIYATI****THE IMPORTANCE OF ASSERTIVE AND DIRECTIVE ACTS IN THE
COMMUNICATIVE STRUCTURE OF LEGAL TEXTS****ЗНАЧЕНИЕ АССЕРТИВНЫХ И ДИРЕКТИВНЫХ АКТОВ В
КОММУНИКАТИВНОЙ СТРУКТУРЕ ПРАВОВЫХ ТЕКСТОВ****Raxmatova Bahora Ibodulla qizi***Oriental universiteti**Tilshunoslik kafedrasi katta o'qituvchisi,**mustaqil tadqiqotchi,**Tel.: +998 90-022-96-60**E-mail: raxmatovabahorai@gmail.com,*

Annotatsiya. Mazkur maqolada huquqiy matnlardagi assertiv (xabar) va direktiv (buyruq) nutq aktlarining kommunikativ tuzilmadagi o'rni va funksional xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek huquqiy matnlarining namunalari solishtirildi hamda ularning illokutsion kuchi aniqlashtirildi. Maqolada J.R. Searle, J.L. Austin, Y. Maley, A. Trosborg kabi olimlarning nutq aktlari haqidagi nazariy qarashlariga hamda o'zbek tilshunoslaridan M.Hakimov va Sh.Safarov kabi olimlarning fikrlariga tayangan holda, huquqiy tilning informativ va regulativ funksiyalari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, huquqiy matnlarning kommunikativ strukturasi assertiv aktlar huquqiy haqiqatni ifodalash vositasi bo'lsa, direktiv aktlar shaxslarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: *nutq aktlari, assertiv aktlar, direktiv aktlar, huquqiy diskurs, kommunikativ tuzilma, illokutsion kuch, pragmalingvistika, huquqiy til, informativ funksiya.*

Abstract. In this article, the role and functional characteristics of assertive (declarative) and directive (command) speech acts in the communicative structure of legal texts are analyzed. During the research, samples of English and Uzbek legal texts were compared, and their illocutionary force was determined. The study relies on the theoretical views of scholars such as J.R. Searle, J.L. Austin, Y. Maley, and A. Trosborg regarding speech acts, as well as the opinions of Uzbek linguists M. Hakimov and Sh. Safarov, to examine the informative and regulative functions of legal language. The research results indicate that in the communicative structure of legal texts, assertive acts serve as a means of expressing legal reality, while directive acts manifest as a tool for regulating individuals' behavior.

Keywords: *speech acts, assertive acts, directive acts, legal discourse, communicative structure, illocutionary force, pragmalinguistics, legal language, informative function.*

Аннотация. В данной статье анализируется роль и функциональные особенности ассертивных (сообщающих) и директивных (предписывающих) речевых актов в коммуникативной структуре правовых текстов. В ходе исследования были сопоставлены образцы английских и узбекских правовых текстов, а также определена их иллокутивная сила. Статья опирается на теоретические взгляды учёных, таких как Дж.Р. Серль, Дж.Л. Остин, Й. Мэли и А. Тросборг, по поводу речевых актов, а также на мнения узбекских лингвистов М. Хакимова и Ш. Сафарова, для изучения информативной и регулятивной функций юридического языка. Результаты исследования показывают, что в коммуникативной структуре правовых текстов ассертивные акты выступают средством выражения юридической реальности, в то время как директивные акты проявляются как инструмент регулирования поведения индивидов.

Ключевые слова: *речевые акты, ассертивные акты, директивные акты, юридический дискурс, коммуникативная структура, иллокутивная сила, прагмалингвистика, юридический язык, информативная функция.*

KIRISH

Til va huquq o'rtasidagi uzviy bog'liqlik insoniyat taraqqiyoti davomida shakllangan ijtimoiy hodisa bo'lib, huquqiy matnlar bu bog'liqlikning amaliy ifodasidir. Har qanday huquqiy tizim o'zining lingvistik ifodasiz mavjud bo'la olmaydi, chunki qonunlar, me'yoriy hujjatlar va sud qarorlari tildagi aniq ifodalar orqali ijtimoiy tartibotga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois huquqiy matn tilshunoslikning pragmalingvistika yo'nalishida alohida ahamiyat kasb etadi va nutq aktlari nazariyasi bilan bevosita bog'liqdir. Huquqiy matnlar tilning eng murakkab va yuqori darajadagi normativ shakllaridan biri bo'lib, ular ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, shaxslarning huquq va majburiyatlarini ifodalash hamda huquqiy voqelikni aks ettirish vositasi hisoblanadi. Shuning uchun huquqiy matnlarni tahlil qilishda ularning grammatik, semantik va ayniqsa pragmalingvistik xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning asosiy muammosi huquqiy matnlarda nutq aktlari, xususan assertiv (xabar) va direktiv (buyruq) aktlarning o'ziga xos kommunikativ va funksional rolini aniqlashdan iborat. Chunki ushbu aktlar huquqiy matnlarning asosiy maqsadini huquqiy voqelikni ifodalash va huquqiy xulqni boshqarishni amalga oshiruvchi lingvistik vositalar sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotning maqsadi - ingliz va o'zbek huquqiy matnlarida assertiv va direktiv nutq aktlarining illokutsion kuchini, ularning kommunikativ tuzilmadagi o'rnini hamda huquqiy ma'no yaratishdagi funksiyalarini aniqlashdan iborat.

Shu asosda ushbu maqola ingliz va o‘zbek huquqiy matnlarida assertiv (xabar) va direktiv (buyruq) nutq aktlarining kommunikativ tuzilmadagi o‘rni hamda funksional xususiyatlarini tahlil etishga bag‘ishlanadi. Tadqiqotning dolzarbligi huquqiy matnlarni lingvopragmatik nuqtayi nazardan o‘rganish zarurati bilan belgilanadi, chunki aynan nutq aktlari orqali huquqiy matnlarning illokutsion kuchi, kommunikativ maqsadi va ijtimoiy funksiyasi aniqlanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Nutq aktlari nazariyasi zamonaviy pragmalingvistikaning markaziy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu nazariya tilning faqat ma‘lumot uzatish vositasi emas, balki ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatish vositasi sifatida ham faoliyat yuritishini ko‘rsatadi. J.L. Austin “How to Do Things with Words” (1962) asarida nutqning illokutsion kuchi haqidagi g‘oyani ilgari surib, har bir gap faqat ma‘lumot bermasdan, balki ma‘lum bir harakatni bajarishini isbotlagan (Austin J.L., 1962:33). Uning izdoshi J.R. Searle bu nazariyani tizimlashtirib, nutq aktlarini besh turga — assertiv, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativ aktlarga ajratadi (Searle J.R., 1969:24).

Assertiv aktlar, Searle ta‘rifiga ko‘ra, so‘zlovchining dunyo haqidagi e‘tiqodini ifodalaydi va voqelikni haqiqat sifatida bayon etadi. Direktiv aktlar esa, aksincha, tinglovchini ma‘lum harakatni bajarishga undaydi (Searle J.R., 1979:13). Shu sababli bu ikki akt turi huquqiy matnlarda eng muhim kommunikativ vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Huquqiy matnlar tilining pragmatik tabiati bo‘yicha Y. Maley o‘z tadqiqotlarida (1987) shunday xulosa qiladi: huquqiy matnlar muloqot emas, balki majburiy kommunikativ model bo‘lib, unda buyruq, ruxsat, taqiq va tasdiq kabi aktlar ustuvorlik qiladi (Maley Y., 1987:25). A. Trosborg esa huquqiy matnlarni pragmatik tahlil qilarkan, ularni ikki asosiy funksiya – *informativ* va *regulativ* funksiyalarga ajratadi, va aynan assertiv hamda direktiv aktlar bu funksiyalarni ifodalovchi asosiy vosita ekanini ta‘kidlaydi (Trosborg A., 1995:48).

So‘nggi yillarda nutq aktlari nazariyasi huquqiy matnlar tahlilida yanada faol qo‘llanilmoqda. Masalan, G. Leech kommunikativ tamoyillarni izohlar ekan, nutq aktlari orqali ijtimoiy maqbul xulq me‘yorlari mustahkamlanishini ko‘rsatadi (Leech G., 1983:82). Bu qarashlar huquqiy matnlarning illokutsion kuchini, ya‘ni ularning ijtimoiy ta‘sir imkoniyatini tushunishga asos bo‘ladi.

O‘zbek tilshunosligida ham bu masala ilmiy izlanishlar markazida. M. Hakimov nutq aktlarini o‘zbek tili materiallari asosida tahlil qilib, ularning semantik-pragmatik xususiyatlarini ochib beradi hamda ularning matnlarda ma‘no va mazmun yaratishdagi ahamiyatini yoritadi (Hakimov M., 2013:67). Sh. Safarov esa nutq aktlarini til tizimidagi kommunikativ birlik sifatida o‘rganib, ularning ijtimoiy vazifasi, xususan, jamiyatda shaxslararo muloqotni boshqarishdagi rolini tahlil etadi (Safarov Sh., 2008:52). Ta‘kidlash joizki, xorijiy va o‘zbek olimlari qarashlarining solishtirma tahlili

shuni ko'rsatadiki, huquqiy matnlarning kommunikativ tuzilmasi nutq aktlari tizimiga asoslanadi. Unda assertiv aktlar huquqiy voqelikni aks ettirsa, direktiv aktlar huquqiy me'yorlarni amalga oshirishni ta'minlaydi. Shu sababli bu ikki turdagi aktlar huquqiy matnlarning informativ va regulativ funksiyalarini shakllantiruvchi asosiy komponentlar sifatida qaraladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda huquqiy matnlarda assertiv va direktiv nutq aktlarining kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini aniqlash maqsadida komparativ, deskriptiv, lingvopragmatik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar huquqiy matnlarning kommunikativ tuzilmasini, ularning illokutsion kuchini hamda funksional maqsadini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot uchun material sifatida O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, sud qarorlari, shuningdek, Buyuk Britaniya va AQShning rasmiy huquqiy hujjatlari tanlab olindi. Ma'lumotlarni tanlashda ularning rasmiy manbalardan olinganligi, huquqiy kuchga ega ekanligi va til jihatidan namoyon bo'lgan kommunikativ birliklarning aniqligi asosiy mezon bo'ldi. Shuningdek, metodologik yondashuvning ishonchligi shundaki, u huquqiy matnlarda nutq aktlarining real kommunikativ vaziyatda qanday ishlashini, ularning maqsadga yo'naltirilganligini hamda huquqiy muloqotdagi tartibga soluvchi rolini ilmiy asosda yoritishga imkon beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotning tahlil bosqichida ingliz va o'zbek huquqiy matnlaridagi assertiv (xabar) va direktiv (buyruq) nutq aktlarining kommunikativ-pragmatik xususiyatlari chuqur o'rganildi. Tahlil jarayonida taqqoslama, deskriptiv, lingvopragmatik va kontekstual metodlar asosida yig'ilgan ma'lumotlar tahlil qilindi. Tadqiqot materiali sifatida O'zbekiston Respublikasi qonunlari, sud qarorlari, shartnoma namunalari hamda Buyuk Britaniya va AQShning rasmiy huquqiy hujjatlari tanlab olindi. Tahlil natijalariga ko'ra, huquqiy matnlar ikki asosiy kommunikativ komponent - assertiv va direktiv aktlar negizida quriladi. *Assertiv aktlar* (xabar aktlari) asosan voqelikni, huquqiy holatni yoki fakti tasdiqlashga xizmat qiladi. Ular matnning informativ funksiyasini tashkil etadi. Masalan, "Shartnoma bekor qilindi", "Sud ayblanuvchini aybdor deb topdi" kabi ifodalar voqelikni bayon etuvchi illokutsion kuchga ega. *Direktiv aktlar* esa huquqiy matnda muayyan shaxs yoki subyektning xatti-harakatini tartibga solish, buyruq, taqiqlash yoki ruxsat berish maqsadida qo'llanadi. Ular matnning regulativ funksiyasini belgilaydi. Ingliz tilidagi huquqiy hujjatlarda bu turdagi aktlar "shall", "must", "is required to", "shall not" kabi modallik vositalari orqali ifodalanadi, o'zbek tilida esa "shart", "majbur", "taqiqlanadi", "lozim" kabi birliklar orqali aniqlanadi. Bu ikki turdagi aktlar o'zaro bog'liq holda ishlaydi: assertiv

aktlar huquqiy fakti asoslaydi, direktiv aktlar esa shu asosda huquqiy natijani belgilaydi. Bu holat Austinning “illokutsion kuch” haqidagi qarashlari bilan hamohangdir, chunki har bir nutq aktining kuchi uning kommunikativ maqsadiga va kontekstdagi funksiyasiga bog‘liq (Austin J.L., 1962:33).

Natijalardan ma’lum bo‘ldiki, assertiv va direktiv aktlarning ulushi huquqiy matn janriga ko‘ra farq qiladi: Qonun va normativ-huquqiy hujjatlarda direktiv aktlar ustunlik qiladi. Bu matnlarning asosiy maqsadi tartibga solish, majburiyat va taqiqlarni belgilashdir. Shartnomalarda assertiv va direktiv aktlar uyg‘unlashadi: assertivlar faktik holatni, tomonlarning roziligini yoki shartlarning mavjudligini tasdiqlaydi, direktivlar esa bajarilishi shart bo‘lgan majburiyatlarni ifodalaydi. Sud qarorlarida esa assertiv aktlar ustun: ular fakti, jinoyatning mavjudligini yoki yo‘qligini, qaror natijasini ifodalaydi. Biroq ularning yakuniy qismlarida, odatda, direktiv akt - ya’ni hukm yoki ijro topshirig‘i mavjud bo‘ladi. Bu holat J. Searle tomonidan ilgari surilgan nutq aktlarining maqsadga yo‘naltirilganligi haqidagi fikrni tasdiqlaydi: har bir huquqiy matn turi o‘z kommunikativ niyatiga mos illokutsion kuchga ega bo‘ladi (Searle J.R., 1969:24). Shuningdek, assertiv va direktiv aktlarning til vositalari har bir tilda turlicha namoyon bo‘ladi: Ingliz tilida assertiv aktlar odatda passiv shakllar (“*is found*”, “*is established*”) va stativ fe‘llar orqali ifodalanadi, bu esa bayonning obyektivligini oshiradi. Direktiv aktlar esa modallar orqali majburiyatni bildiradi. O‘zbek tilida assertiv aktlar passiv shakllar (“*deb topildi*”, “*e’tirof etiladi*”) va o‘tgan zamon shakllari orqali tasdiqlovchi kuchga ega bo‘ladi, direktiv aktlar esa leksik vositalar (“*majbur*”, “*taqiqlanadi*”, “*lozim*”) yordamida ifodalanadi. Bu jihatdan M. Hakimov (2013:67) ta’kidlaganidek, o‘zbek tilida nutq aktlari fe‘lning morfologik shakllari va modallik birliklari orqali kontekstual tarzda farqlanadi. Sh. Safarov (2008:52) esa nutq aktlarining pragmatik kuchi matnning kommunikativ yo‘nalishiga mos ravishda kuchayishini qayd etadi.

Ko‘plab huquqiy matnlarda kompleks illokutsion strukturalar uchraydi, ya’ni bir jumla ichida bir necha turdagi nutq aktlari uyg‘unlashadi. Masalan: “*The contract is void and the parties shall return all received funds.*” Bu jumlada birinchi qism assertiv (huquqiy holatni ifodalaydi), ikkinchisi esa direktiv (amalni belgilaydi). O‘zbek tilida bu “Shartnoma bekor qilindi; tomonlar olgan pullarni qaytarishi lozim.” tarzida ifodalanadi. Bunday holatlar huquqiy matnning ikki asosiy funksiyasi - informativ va regulativ - birgalikda ishlashini ko‘rsatadi. Ushbu xususiyat huquqiy matni boshqa janrlardan farqlovchi muhim belgidir. Ilokutsion kuchning darajasi nafaqat lingvistik shakllarga, balki matnning kommunikativ kontekstiga ham bog‘liq. Sud yoki davlat organi tomonidan yaratilgan matnning illokutsion kuchi oddiy hujjatga nisbatan kuchliroqdir, chunki u huquqiy avtoritet bilan mustahkamlangan.

Shuningdek, matnning ierarxik manbai (qonun, qaror, buyruq) ham uning direktiv kuchini oshiradi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, huquqiy matnlarning kommunikativ tizimi assertiv va direktiv aktlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. Bu uyg'unlik matnning ikki tomonlama tabiatini – xabar berish (informativ) va tartibga solish (regulativ) funksiyalarini ta'minlaydi. Tahlil qilingan materiallar Austin va Searle nazariyasini amalda tasdiqlaydi, ya'ni har bir nutq aktining illokutsion kuchi kontekst va maqsad bilan belgilanadi (Austin, 1962; Searle, 1969). O'zbek tilshunosligi kontekstida esa bu yondashuvni M. Hakimov va Sh. Safarovlarning tadqiqotlari boyitgan, ular tilning pragmatik imkoniyatlarini huquqiy muloqotda ham aniq ifodalash zarurligini ko'rsatgan (Safarov, 2008:55).

Tadqiqot natijalari shuni isbotlaydiki, huquqiy matnning mantiqiy tuzilmasida assertiv aktlar huquqiy haqiqatni rasmiylashtiruvchi vosita bo'lsa, direktiv aktlar shu haqiqatni amalda bajarilishini ta'minlovchi mexanizm sifatida ishlaydi. Shunday qilib, nutq aktlari nazariyasi huquqiy tilning kommunikativ va normativ mohiyatini izohlashda samarali lingvopragmatik yondashuv sifatida tasdiqlandi. Bundan tashqari, tadqiqot davomida madaniy-lingvistik omillar ham muhim rol o'ynashi aniqlandi. Ingliz huquqiy matnlarida rasmiylik, neytrallik va obyektivlik ustunlik qilsa, o'zbek huquqiy matnlarida ma'lum darajada axloqiy va ijtimoiy konnotatsiyalar kuzatildi. Bu esa nutq aktlarining madaniy sharoitda o'ziga xos tarzda ifodalanishini ko'rsatadi. Shunday qilib, nutq aktlari nazariyasi huquqiy tilning kommunikativ, normativ va madaniy mohiyatini izohlashda samarali lingvopragmatik yondashuv sifatida o'zini to'liq oqlaydi. Mazkur natijalar huquqiy tilni o'rganishning yangi bosqichini - pragmatik-kommunikativ tahlil asosidagi qiyosiy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

Tadqiqot davomida huquqiy matnlarda assertiv (xabar) va direktiv (buyruq) nutq aktlarining kommunikativ tuzilmadagi o'rni hamda ularning funksional xususiyatlari aniqlashtirildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, assertiv aktlar huquqiy matnning axborot beruvchi va huquqiy haqiqatni ifodalovchi asosiy komponenti sifatida xizmat qiladi. Ular normativ bayonotlar, qonun moddalari va sud qarorlarida aniq fakt va dalillarni bildiradi. Direktiv aktlar esa huquqiy matnlarda tartibga soluvchi va majburiy xarakterga ega bo'lgan nutq birliklari sifatida namoyon bo'ladi. Ular buyruq, talab, ko'rsatma va taqiqlar shaklida ifodalanadi va adresatning xatti-harakatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil jarayonida ingliz va o'zbek huquqiy matnlarining illokutsion kuchi o'zaro solishtirildi. Natijada, ingliz tilidagi huquqiy matnlarda assertiv aktlarning aniq va neytral tilda berilishi, o'zbek tilidagi matnlarda esa normativ-emotsional ifodaning nisbatan faol qo'llanilishi kuzatildi. Direktiv aktlar har ikki tildagi matnlarda buyruq

va taqiqlarni ifodalovchi vositalar orqali amalga oshiriladi, biroq ingliz tilidagi huquqiy matnlarda ular ko‘proq modallik vositalari orqali (shall, must, may not) ifodalanadi. Demak, huquqiy matnlarni tahlil qilishda nutq aktlari nazariyasiga tayangan holda illokutsion kuchni aniqlash, matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini yanada chuqurroq ochishga yordam beradi. Shuningdek, huquqiy matnlarni tarjima qilishda assertiv va direktiv aktlarning funksional ekvivalentini to‘g‘ri tanlash, huquqiy ma‘noni to‘liq saqlash imkonini beradi. Huquqiy tilni o‘rganishda, ayniqsa o‘zbek va ingliz tillarini qiyosiy o‘rganishda, nutq aktlari turlarining pragmatik farqlarini o‘rganish tilshunoslik va huquqshunoslikning kesishgan nuqtasida yangi ilmiy yo‘nalishlarni ochadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar huquqiy matnlarning boshqa nutq aktlari turlari (komissiv, ekspressiv, deklarativ) bilan bog‘liq kommunikativ jihatlarini ham o‘rganishga, shuningdek, sud nutqi va shartnoma tili kabi alohida janrlar doirasida ularning o‘ziga xos pragmatik xususiyatlarini tahlil etishga qaratilishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot huquqiy matnlarning kommunikativ tuzilmasida assertiv (xabar beruvchi) va direktiv (buyruq beruvchi) nutq aktlarining o‘rni hamda funksional xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlandi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy matnlarning pragmatik mohiyati aynan ushbu ikki turdagi nutq aktlari asosida shakllanadi. Assertiv aktlar huquqiy voqelikni, faktlarni va holatlarni obyektiv tarzda tasdiqlash orqali matnning informativ funksiyasini ta‘minlaydi. Ular qonun moddalari, sud qarorlari va shartnoma bayonotlarida huquqiy haqiqatni rasmiylashtiruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Direktiv aktlar esa shaxslarning xatti-harakatlarini tartibga solish, majburiyatlar belgilash, taqiqlash yoki ruxsat berish maqsadida qo‘llanilib, matnning regulativ funksiyasini amalga oshiradi. Bu ikki akt turi o‘zaro uyg‘unlikda ishlaydi: assertiv aktlar huquqiy asosni yaratadi, direktiv aktlar esa shu asosda amaliy natijani belgilaydi.

Ingliz va o‘zbek huquqiy matnlarining qiyosiy tahlili natijalarida til va madaniy farqlar aniqlandi. Ingliz huquqiy matnlarida assertiv aktlar ko‘proq passiv shakllar va neytral modallar orqali obyektivlikni ta‘minlasa, direktiv aktlar “shall”, “must” kabi modallik vositalari bilan majburiy kuchga ega bo‘ladi. O‘zbek huquqiy matnlarida esa assertiv aktlar o‘tgan zamon va passiv shakllar (“deb topildi”, “e’tirof etiladi”) orqali, direktiv aktlar leksik birliklar (“majbur”, “taqiqlanadi”, “lozim”) yordamida ifodalanadi. Bu farqlar J.L. Austin va J.R. Searle nutq aktlari nazariyasini, shuningdek, Y. Maley va A. Trosborgning huquqiy til pragmatikasi haqidagi qarashlarini amalda tasdiqlaydi. O‘zbek tilshunosligida M. Hakimov va Sh. Safarov tadqiqotlari bilan boyitilgan ushbu yondashuv huquqiy matnlarning illokutsion kuchini kontekstual va madaniy jihatdan tushunishga imkon beradi.

Tadqiqot natijalari huquqiy tilshunoslikda nutq aktlari nazariyasining amaliy ahamiyatini yoritib, huquqiy matnlarning kommunikativ va normativ mohiyatini pragmatik nuqtayi nazardan izohlashda yangi ilmiy asos yaratadi. Bu natijalar huquqiy matnlarni tarjima qilish, huquqiy ta'lim va qonunchilik amaliyotida qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqot jarayonidagi fikr va xulosalardan kelib chiqib ba'zi **takliflarni** ilgari suramiz:

1. Huquqiy matnlarning boshqa nutq aktlari turlari (komissiv, ekspressiv, deklarativ) bilan bog'liq pragmatik xususiyatlarini, xususan, sud nutqi, shartnoma tili va xalqaro huquqiy hujjatlar doirasida chuqurroq o'rganish.

2. Ko'p tilli (ingliz, o'zbek, rus va boshqa tillar) huquqiy matnlarning qiyosiy pragmatik tahlilini kengaytirish, bu orqali madaniy-lingvistik farqlarni aniqlash va huquqiy tarjima standartlarini takomillashtirish.

3. Nutq aktlari nazariyasini huquqiy ta'lim va yuristlar malakasini oshirish dasturlariga integratsiya qilish, shu orqali huquqiy matnlarning kommunikativ samaradorligini oshirish.

4. Raqamli huquqiy korpuslar yaratish va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanib, huquqiy matnlarda nutq aktlarini avtomatik tahlil qilish usullarini ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqot huquqiy lingvistika va pragmalingvistikaning kesishgan sohasida yangi izlanishlarga yo'l ochadi va huquqiy tilning kommunikativ mohiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
2. Bach K., Harnish R. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. MIT Press.
3. Brown P., Levinson S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hakimov M. (2013). *O'zbek pragmalingvistikasi asoslari*. Toshkent: Akademiashr.
5. Kharina R. S. (2015). Yuridicheskiy tekst kak obyekt lingvisticheskogo issledovaniya. *Filologiya i Iskusstvovedenie*, (3), 45–53.
6. Leech G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
7. Mahmudov N., Nurmonov A. (1995). *O'zbek tilining nazariy grammatikasi (sintaksis)*. Toshkent: O'qituvchi, p. 4.
8. Maley Y. (1994). *The Language of the Law*. In: J. Gibbons (ed.), *Language and the Law*. London: Longman.
9. Maslova A. (2014). *Vvedenie v pragmalingvistiku*. Moskva: Flinta.

10. Parllaku Matilda. (28/2016) Linguistic Features In Legal Texts. Comparative Legilinguistics vol.
11. Raxmatova B. I. (2025) Legal texts and their functional analysis in applied linguistics. – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15464154>
12. Rakhmatova B. (2024). Teoriya rechevykh aktov v uzbekskom pravovom diskurse i ikh pragmaticskey analiz. Zarubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika, 2(4/S), 151–156. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/foreign-linguistics/article/view/68063>
13. Searle J.R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Searle J.R. (1979). Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Safarov Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent.
16. Tiersma P. M., Solan L. M. (Eds.). (2012). The Oxford handbook of language and law. Oxford: Oxford University Press.
17. Trosborg A. (1995). Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies. Berlin: Mouton de Gruyter.
18. Usmonov S. (2005). Yuristning nutq madaniyati. Toshkent: TDYU, p. 46.
19. Yule G. (1996). Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.
20. G'ulomov A., Asqarova M., (1979). Hozirgi o'zbek adabiy tili: Sintaksis. Toshkent: O'qituvchi, p. 26.

REFERENCES:

1. Austin J.L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press. (In English)
2. Bach K., Harnish R. (1979). Linguistic Communication and Speech Acts. MIT Press. (In English)
3. Brown P., Levinson S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press. (In English)
4. Hakimov M. (2013). O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. Toshkent: Akademnashr. (In Uzbek)
5. Kharina R. S. (2015). Yuridicheskiy tekst kak obyekt lingvisticheskogo issledovaniya. Filologiya i Iskusstvovedenie, (3), 45–53. (In Russian)
6. Leech G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman. (In English)
7. Mahmudov N., Nurmonov A. (1995). O'zbek tilining nazariy grammatikasi (sintaksis). Toshkent: O'qituvchi, p. 4. (In Uzbek)
8. Maley Y. (1994). The Language of the Law. In: J. Gibbons (ed.), Language and the Law. London: Longman. (In English)

9. Maslova A. (2014). Vvedenie v pragmalingvistiku. Moskva: Flinta. (In Russian)
10. Parllaku Matilda. (2016). Linguistic Features In Legal Texts. Comparative Legilinguistics, vol. 28. (In English)
11. Raxmatova B. I. (2025). Legal texts and their functional analysis in applied linguistics. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15464154> (In English)
12. Rakhmatova B. (2024). Teoriya rechevykh aktov v uzbekskom pravovom diskurse i ikh pragmaticseskiiy analiz. Zarubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika, 2(4/S), 151–156. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/foreign-linguistics/article/view/68063> (In Russian)
13. Searle J.R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press. (In English)
14. Searle J.R. (1979). Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press. (In English)
15. Safarov Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent. (In Uzbek)
16. Tiersma P. M., Solan L. M. (Eds.). (2012). The Oxford handbook of language and law. Oxford: Oxford University Press. (In English)
17. Trosborg A. (1995). Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies. Berlin: Mouton de Gruyter. (In English)
18. Usmonov S. (2005). Yuristning nutq madaniyati. Toshkent: TDYU, p. 46. (In Uzbek)
19. Yule G. (1996). Pragmatics. Oxford: Oxford University Press. (In English)
20. Gʻulomov A., Asqarova M. (1979). Hozirgi oʻzbek adabiy tili: Sintaksis. Toshkent: Oʻqituvchi, p. 26. (In Uzbek)

Oriental universitetining “Al-Buxoriy” nomli jurnali

Jurnal Oliy o‘quv yurtlari hamda ilmiy-tadqiqot muassasalarining professor-o‘qituvchilari, doktorantlari, mustaqil tadqiqotchilari, magistrantlari, talabalari va keng kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan. Maqola muallifining fikri tahririyat fikrini ifodalamaydi.

AL-BUXORIY AL-BUKHARI

Bosh muharrir: **Farhod Maksudov**
Bosh muharrir o‘rinbosari: **Malika Nasirova**
Mas’ul muharrir: **Govhar Rahmatova**
Musahhih: **Gulida Norkulova**

Manzil: Toshkent shahri, Olmazor tumani, Norzatepa ko‘chasi, 52.
Telefon: +998 93 004-57-77. E-mail: al-buxoriy@orientaluniversity.uz

“AL-BUXORIY” jurnali
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining
№ 111741 raqamli guvohnomasi bilan
ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

Oriental universiteti Kengashining 2025-yil 23-dekabr, 4-sonli yig‘ilish bayonnomasiga asosan nashrga ruxsat etildi.